ספר 'הזוהר' הראשון בירושלים:
כתבי יד קדומים של מדרשות ה'זוהר' ודרשה בלתי ידועה
מן ה'מדרש הנעלם' (?)

מאת

אבישי בר־אשר

מאמר זה דן באוסף מיוחד של חיבורים קבליים שהתגלגלו לירושלים הממלוכית במהלך המאה הארבע עשרה, הועתקו בה כמה פעמים בעשורים האחרונים של המאה, ואחר כך הגיעו לאיטליה ונפוצו שם. מרבית החיבורים ושרידי החיבורים באוסף זה מקורם בספרות הקבלה בספרד מן המחצית השנייה של המאה השלוש עשרה. ואולם כמעט כל החיבורים באוסף אינם מתועדים קודם להעתקתם בכתבי יד אלה, בקרב חוג קטן של חכמים שנאספו בירושלים ממחוזות שונים.

כתבי היד הנזכרים הם התעודות המתוארכות הקדומות ביותר הכוללות מדרשות ומאמרים שיוחסו בדורות מאוחרים לספר 'הזוהר', והם לפי שעה הטקסטים ה'זוהריים' הקדומים ביותר שנעתקו מחוץ לספרד. המאמר דן בסיווגם הספרותי של מאמרים אנונימיים אלה, הכתובים ברובם בארמית, ועוסק בייחוד באגד דרשות קבליות למצוות הייבום והחליצה. דרשות אלה, שרק חלקן היה מוכר עד היום מכרכי ההשלמות והתוספות לספר 'הזוהר', מציגות מיזוג מיוחד בין דעות חכמי הקבלה בגרונה, שנמסרו באופן פסידו־אפיגרפי בשמם של תנאים ואמוראים. לאור ניתוח משווה של אגד הדרשות בעברית ובארמית משרטט מחבר המאמר את הרקע הרעיוני, ההלכתי והפולמוסי בספרות הקבלה להיווצרותו של המאמר הפסידו־אפיגרפי ואף מעלה השערה בדבר זהותו של מחבר הדרשות. לבסוף בעקבות גילויים אלה פותח המאמר צוהר אל פרק לא נודע בתולדות התפשטות ה'זוהר' מחוץ לקסטיליה, ומעלה את ההשערה על תפקידו של מרכז קדום בירושלים בתולדות גיבושם של ליקוטים ואסופות שהתגלגלו בסופו של דבר אל ספר 'הזוהר'.